UCLA
Archive of the Yiddish Literary Journal Kheshbn

Title
Aynshtayn – Zayn Yidisher Shure/ Einstein – His Jewish Line

Permalink
https://escholarship.org/uc/item/42n990sp

Journal
Archive of the Yiddish Literary Journal Kheshbn, 95(1)

Author
Dr. Ezriel Nox, Dr. Ezriel Nakhs/

Publication Date
1980

Copyright Information
Copyright 1980 by the author(s). All rights reserved unless otherwise indicated. Contact the author(s) for any necessary permissions. Learn more at https://escholarship.org/terms

Peer reviewed

eScholarship.org Powered by the California Digital Library
University of California

ד״ר עזריאל נאַקס / ניו־יאָרק

איינשטיין — זיין יידישער שורש

— 1879—1955 —

צום הונדערטסטן געבוירן־יאָר;
צום 25סטן יאָרצייט

— 1 —

איינשטיינס ריזיקע דערגרייכונגען אין דער ממשלה פון וויסנשאַפט זיינען שוין כמעט לעגענדע. און ס'איז קיין וווּנדער ניט: ער האָט דאָך באַלויכטן די פיזישע וועלט, די וועלט פון דער נאַטור, מיט אַזאַ העלקייט, ווי זעלטן־ווער פאַר אים האָט עס געטאָן אין דער געשיכטע פון דער וויסנשאַפט. איינשטיין געהערט, בלי שום ספק, אין דער געהויבענער געזעלשאַפט פון אַזעלכע יחידי־סגולה אין דער וויסנשאַפט ווי אַרכימעד, קאָפּערניקוס, גאַליליי, ניוטאָן. וועגן ניוטאָנען פלעגט מען זאָגן: דער רבונו־של־עולם האָט באַשאַפן די וועלט, אָבער ניוטאָן איז געווען דער, וועלכער האָט דערקלערט, וואָס פאַר אַ וועלט דאָס איז. ס'איז ניט אויסגעשלאָסן, אַז וועגן איינשטיינען וועט מען זאָגן: צי דער אויבערשטער האָט יאָ באַשאַפן די וועלט צי ניט, אָבער איינשטיין האָט אין איר דערבליקט — נאָך אין אַ גרעסערער מאָס און אין אַ טיפערן זין ווי ניוטאָן — אַ סדר און סימעטריע, אַן אימאַנענטע לאָגיק און אַ ריטעם, אַ האַרמאָנישקייט און אַ פורעם, וואָס טראָגן אין זיך דעם סימן פון געטלעכקייט, וואָס אויך אין דעם איז דאָ דער צלם אלקים.

איינשטיין איז געווען פאַרליבט אין שפינאָזען. לויט זיין געמיט און לויט זיין מחשבה איז שפינאָזע אים געווען דער נאָענטסטער און אינטימסטער צווישן די דענקער, די בערג־שפיצן אין דער פילאָסאָפיע. שפינאָזע איז עס געווען דער וואָס האָט געשילדערט דעם סדר, די סימעטריע און די געזעצן פון דער נאַטור ווי דער סאַמע עצם און תמצית פון גאָט, ניט אָפצוטיילן פון אים. און ס'איז געווען אַ שפינאָזיסטישער חזיון, וואָס איינשטיין האָט אַזוי צימצומדיק פאָרמולירט אין זיינער אַ באַרימטער באַמערקונג: איך גלויב ניט, אַז די וועלט איז ביי גאָט אַ ווערפל־שפיל.״ בכן האָט איינשטיין זיך אָפגעשיידט פון די, וואָס צווייפלען אין דער אמתדיקייט און אָביעקטיווקייט פון דעם קויזאַליטעט־פרינציפ און זיינען נוטה אים צו באַטראַכטן ווי אַ פראָדוקט פון געוווינהייט, צי ווי אַ מנהג אָדער ווי אַ שיינע פאַנטאַזיע אָדער, אין בעסטן פאַל, ווי אַ סטאַטיסטישן דורכשניט. און משך פון די לעצטע פאַר צענדליק יאָר פון זיין לעבן האָט זיך איינשטיין גע'עסקט מיט דער „איינהייטלעכער פעלד־טעאָריע“, מיטן פרווו אָנצוצייכענען אַ כוללדיקן נאַטור־געזעץ, וואָס זאָל אַרומנעמען דעם גאַנצן פיזישן אוניווערז.

די תשוקה, די בענקשאַפט נאָך האַרמאָנישקייט און פולקאָמענקייט איז געווען ביי איינשטיינען אַ מעכטיקער אימפולס, אַזאַ דראַנג, וואָס האָט אַריבערגעשוועבט די גרעניצן פון ריינער וויסנשאַפט. ס'איז געווען אַ תשוקה וואָס האָט געוואָרצלט אין אַ רעליגיעזער עמפינדלעכקייט, און איר שורש איז געווען בביאיש־יידיש. די פראַכטיקע און גראַנדיעזע דראַמע פון דעם וועלט־באַשאַף, פון דער יצירה, פון דעם ששת ימי בראשית, וואָס וויקלט זיך פאַנאַנדער אין דער סאַמע ערשטער פרשה פון חומש, איז דאָך אַ דראַמע וועגן דעם ווי קאָסמישער תוהו ובוהו — כאַאָס און אומאָרדענונג — ווערט אַזוי קינסטלעריש־עפיש פאַרוואַנדלט אין סדר און סימעטריע, מיט אַ טאָלק און אַ זין: „יהי אור“. אויף זיין אייגענעם שטייגער האָט דאָך איינשטיין באַשטעטיקט, אַז ליכט איז דער „קאָנסטאַנט“, דער דויערנדיקער און שטאַנדהאַפטיקער „עפעס“ אין דעם אוניווערז, דער דינער, דער צאַרט־איידעלער און תמיד באַוועגלעכער פאָדעם, וואָס פאַרבינדט און פאַרחברט אַלצדינג וואָס ס'איז דאָ אין דער וועלט, אין דער פונדאַמענטאַלער ברודערשאַפט פון „זיין“, פון

„פאַראַנענקייט". איינשטיינס פאָרמולע, וואָס דאָס איז דער פראָלאָג צו דער אַטאָמישער עפּאָכע, לייענט זיך: $E=MC^2$, און דער „ע" איז דער ערשטער אות פון דעם וואָרט ענערגיע, דער „מ" איז דער ערשטער אות פון דעם וואָרט מאַסע, וואָג, אָבער דער „ק" איז דער ערשטער אות פון דעם וואָרט קאָנסטאַנט, וואָס איז ליכט.

— 2 —

יידישקייט, ווי אַן אמונה, איז ניט אין תוך מעטאַפיזיש, אָבער אויף וויפל ס'איז יאָ מעטאַפיזיש, איז עס דאָ אין דעם עיקר העיקרים פון יהדות: שמע ישראל, ה' אלקינו ה' אחד. און דער שם המפורש, וואָס קיינער ווייסט ניט וואָס עס איז, באַשטימט פון די פיר אותיות — יהוה — וואָס זיינען דאָ אין די דריי ווערטער: געווען, איז, וועט זיין: היה, הוה, יהיה. דער יידישער גאָט, דער אחד, איז מער ווי שפּינאָזאַס נאַטורא נאַטוראַנס און איז מער ווי „קאָנסטאַנט", וואָס איז ליכט, אָבער ער איז דאָס אויך. איינשטיינס שטרעבן צו דערגרייכן אַן „איינהייטלעכע פעלד־טעאָריע" געהערט צו דער וויסנשאַפט, און זיינע השערות טראָגן אויף זיך דעם חותם פון מאַטעמאַטישער פיזיקע, אָבער דער מקור זייערער איז ערגעץ ווו אין יהדות.

איינשטיינס גרויסקייט אין דעם קיניגרייך פון וויסנשאַפט איז באַשיימפּערלעך. איינשטיין האָט אויך ניט פאַרשעמט דעם מענטשן אין זיך — זיין הערלעכקייט אין דעם קיניגרייך פון גייסט איז געווען גאָר בולט. די פיזישע וועלט איז ביי אים געלעגן, אַזוי צו זאָגן, אויף דער פלאַך פון דער האַנט. ער האָט אָבער ניט פאַרמאַכט די אויגן און האָט ניט פאַרקוקט דעם מענטשן — סיי דעם יחיד און סיי דעם ציבור — אויף אונדזער אייגענעם פּלאַנעט, און ער האָט פאַרמאָגט אין זיך אַ פיינע, אַ ניואַנסירטע סענסיטיווקייט פאַרן צער און פאַר דער פרייד פון דעם בן־אָדם, פאַר די טרערן און די האָפענונגען פון זיינע שוועסטער און ברידער ביי אַלע אומות און אין אַלע חדרים און אפילו ווינקלען פון דעם הויז פון אונדזער וועלט.

עס פאַרשטייט זיך אַז איינשטיין האָט פאַרנומען די שטים פון דער וויסנשאַפט און ס'איז פאַר אים געווען וויכטיק וואָס די וויסנשאַפט דערציילט אונדז וועגן דעם הויז פון דער וועלט — וועגן דער נאַטור. ס'איז אָבער געווען פאַר אים פונקט אַזוי וויכטיק צו דערשפּירן, אַז אין דעם סאַמע יסוד פון דער וועלט און אויך אין דעם האַרץ פון דער וועלט איז דאָ אַ קדשי־קדשים און אַז ס'איז פאַראַן אַ נאָמען פאַר דעם — יושר, חסד, גערעכטיקייט. און אַז ער האָט געוואָלט איבערגעבן בצימצום דעם זין פון יהדות — אָדער יידישקייט — האָט ער זיך ניט געווענדט צו דער טעאָלאָגיע אָדער אפילו צו דער רעליגיעזער פילאָסאָפיע, נאָר דווקא צום היסטאָרישן גורל און גאַנג פון די וואָס האָבן געלעבט און געליטן און זיך געלייטערט מיט יידישקייט און וואָס ס'איז פאַר זיי געווען אַ קאָנקרעט־ציטערדיקע דערפאַרונג און אַן אוממיטלבאַרע דערקענטעניש.

וואָס־זשע איז פאַר איינשטיינען אַזוינס געווען אָט־דער זין פון יידישקייט? צוויי גרונט־שטריכן האָט ער דערבליקט אין יידישקייט: ראשית, אַ בונד, אַ ברית מיטן אידעאַל פון גערעכטיקייט, ניט קיין אַבסטראַקטער און ניט קיין סענטימענטאַלער, נאָר אַזאַ וואָס איז מחייב מצוות מעשיות, און וואָס עס הערט זיך אין אים אַלע מאָל דעם אָפּקלאַנג פון אברהמס פראַגע: „השופט כל הארץ לא יעשה משפט"? (וועט דען דער ריכטער פון דער גאַנצער וועלט אַליין ניט טאָן גערעכטיקייט?); והשנית, דער דרך־ארץ פאַר תורה לשמה, דער חשק צו לערנען, דער יראת הכבוד פאַר די ווערטן פון גייסט. נו, געוויס שעפּט זיך יידישקייט ניט אויס מיט אָט־די צוויי גרונט־שטריכן, און זיכער איז ניט מעגלעך צו קאָנצענטרירן דעם תמצית און תוכן פון יידישקייט אין אַ קורצער שילדערונג. אָבער וואָס אַזוינס יידישקייט זאָל ניט זיין, איז עס אויך דאָס וואָס איינשטיין זעט אין דעם און אפשר איז טאַקע אָט־דאָס די קרוין פון יידישקייט.

—3—

דער יושר־אידעאל איז פילארטיק און פארצווייגט און איז חל אויף א סך געביטן — עקאנאמישע, פאליטישע, נאציאנאלע; ער איז דא אין דעם קאמף פאר ברויט און פאר פרייהייט, אין דעם באגער צו גלייכהייט און צום אייביקן שלום; ער באגייסטערט די וואס שטעלן זיך איין פאר דער חשיבות פון דעם מענטשן און וואס זיינען שונאים פון קנעכטשאפט און אומגערעכטיקייט. לויט זיין טבע איז איינשטיין געווען שטיל און שעמעוודיק, מיט אלע חנען פון עכטער עניוות, און דאך איז ער אלע מאל געווען גרייט ביז מסירת־נפש ארויסצושרייען זיין ניין קעגן יעדן אויסדרוק פון רשעות, קעגן יעדן פארמעסט אויסצולעשן אין דעם מענטשן דעם צלם אלקים. און ס'איז תמיד געווען אן ערלעכער אפרוף ממעמקים, פון די טיפענישן פון דער נשמה.

איינשטיין האט געמאכט טעותן; ניט תמיד האט ער זיך ריכטיק אריענטירט אין אזעלכע ענינים; עס זיינען געווען פאלן ווען די ספעציפישע אומשטענדן, וואס האבן אים אנגערעגט צו פראטעסטירן, זיינען געווען מטושטש, מיט פגימות און ער האט דאס ניט גענוי פארשטאנען, די כוונה איז ביי אים אלע מאל געווען א ריינע, א זויבערע, און ס'איז אלע מאל געווען לשם שמים — ס'איז אלע מאל געווען צוליב דער שלימות און פרייהייט פון געוויסן, צוליב די ווערטן און געזעלשאפטלעכער אויטאנאמיע פון גייסט. ער האט געמאכט טעותן אין באשטימטע סיטואציעס, אבער קיין מאל ניט בנוגע דעם פרינציפ, לויט וועלכן ער האט געהאנדלט. איינשטיינס טעותן זיינען געווען קליין און אומבאדייטנדיק לגבי זיין הייליקער און תמימותדיקער געטריישאפט צום אמת, צום פרינציפ פון דער חשיבות פון דעם מענטשן און פון אויפריכטיקער אכטונג פארן גייסט אין דעם מענטשן. ס'איז דעריבער ניט קיין חידוש וואס אויף וויפל איינשטיין האט געהאט א פאליטיש־געזעלשאפטלעכן אני מאמין, איז ער געווען אין דער בחינה פון פרייהייטלעכן סאציאליזם — פון א סאציאליזם אן קייטן, אן צוואנג, אן „גלייכהייט און אומגלייכהייט."

ס'איז ניט אויסצומיידן דעם טויט און ער איז דאך סוף־כל־סוף דער באגלייטער פון יעדן בעל־חי. די טעג פון אונדזער לעבן פאלן דאך טאג־איין און טאג־אויס ווי די בלעטער פון א בוים אין די מעלאנכאלישע חדשים פון הארבסט. מיר קלייבן בלומען אין דער פרי און עס טוט אונדז ווי וואס זיי וועלן גאר פארוועלקן אידער די זון וועט פארגיין. און די ווירקלעכקייט איז פארט אזא, אז מיר, וואס קלייבן די בלומען און טרויערן וואס זיי איז באשערט בלויז עטלעכע שעה — אז מיר פארוועלקן דאך כמעט אזוי גיך און אזוי ענדגילטיק ווי די בלומען.

איינשטיינס גוף איז איצט אש און זיין מארך געפינט זיך אין א ביאלאגישער לאבאראטאריע אויף צו שטודירן. אבער איינשטיינס גייסט און נשמה און רעיונות זיינען אומשטערבלעך, אויף אזוי פיל אומשטערבלעך, ווי עס זיינען די וויסנשאפטלעכע אנטפלעקונגען זיינע, וואס ער האט איבערגעלאזן ווי א ירושה אויף דור־דורות. איינשטיינען וועט מען געדענקען ווי איינעם וואס אין אים האט זיך ארקעסטרירט אין איין ווונדערלעכן ניגון די גאונות און די מידה פון גוטסקייט.

„דער חורבן און די יידישע ליטעראטור"

דאס איז די טעמע פון דער ספעציעלער קאנפערענץ דעם 13טן און 14טן אפריל, 1980, אויפן קעמפוס פון אהייא סטייט אוניווערסיטעט, ארגאנזשירט פונעם דעפארטמענט פאר יידישע און מיטל־מזרח שפראכן און ליטעראטור.

די וואס ווילן זיך באטייליקן אין די סעסיעס פון דער קאנפערענץ דארפן זיך שטעלן אין פארבינדונג מיט פריינד שימקע לעווין, אויפן פאלגענדן אדרעס:

MR. STANLEY F. LEVINE
Dep't of Judaic and Near Eastern Languages and Literatures
256 Cunz Hall
Ohio State University
Columbus, Ohio 43210